

tekućih problema i produbljivanjem suradnje, a iznesena je i zamisao da se počnu razmjenjivati knjige i filmovi. Posljednja je sjednica održana u prosincu 1973., što je označilo i kraj samoga Odbora.

Nakon posljednjega zapisnika slijedi autorov komentar o uspješnosti Odbora, koji je morao djelovati u specifičnim uvjetima usklađujući odnose dviju država s potpuno drugačijim društvenim i političkim uređenjem, a sve je bilo pojačano hladnoratovskim nadmetanjem. Na kraju komentara nalazi se još zapisnika sa sjednica stručnjaka o pitanjima školstva.

Kako se može zaključiti, Odbor se najviše bavio pitanjima školstva na manjinskom jeziku te je zbog toga knjiga jako važna za stručnjake koji se bave tom tematikom. Kroz zapisnike Odbora mogu se pratiti i donosi između dviju država, koji su sredinom pedesetih godina još uvijek bili napeti upravo zbog neriješenoga graničnog pitanja. Sigurno je postojanje ovoga Odbora poboljšalo odnose dviju država, ali i, što je najvažnije, olakšalo život maloga čovjeka koji je živio uz granicu. Autor ne donosi velike zaključke u ovom djelu, donosi nam samo jedan važan povijesni izvor koji je dosad bio uglavnom nepoznat široj javnosti te će biti itekako zanimljiv povjesničarima koji se bave tim razdobljem i područjem nekadašnjega STT-a. Upravo je u tome i najveća vrijednost ovoga djela.

Bojan Horvat

Šenol Selimović, *Esuli – između politike, prava i diplomacije*,

Zagreb: Plejada, 2015., 190 str.

Citirajući Edwarda Saida kako je „egzil neobično privlačan kao tema za razmišljanje, ali grozan za življenje“ zadarski novinar Šenol Selimović započinje svoj rad o esulima, talijanskim stanovnicima Istre, Rijeke i Dalmacije koji su u vrtlogu zbivanja tijekom i nakon završetka Drugoga svjetskoga rata napustili područja koja su pripala Jugoslaviji, odnosno njezinim republikama Sloveniji i Hrvatskoj. Ta tema i danas, nakon toliko godina, nerijetko izaziva prijepore, još uvijek predstavlja neriješeno bilateralno pitanje između Italije i Hrvatske te je vrlo zahtjevna za obrađivanje. Autor naglašava kako se na ovu temu može gledati kao na „posljednji kamenčić povijesnog mozaika poznatog pod imenom 'jadransko pitanje'“.

Knjiga je strukturirana u tri dijela. Autor u „Uvodu“ (7-11) ukratko obrazlaže sadržaj, navodeći kako je ovo djelo rezultat dugogodišnjega istraživanja koje je nastalo kao prošireno i dopunjeno izdanje magistarskoga rada koji je autor obranio na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. U prvom dijelu knjige daje pregled povijesnih i političkih okolnosti koje su dovele do tzv. egzoda talijanskoga stanovništva. U drugom dijelu analizira pitanje ezula i optanata kroz međunarodne ugovore između Italije i Jugoslavije, a u trećem dijelu pitanje ezula provlači kroz odnose između Italije i Hrvatske.

„Povijesna (geo)politička pozadina egzodusa Talijana s istočne obale Jadrana“ (13-72) naziv je prvoga dijela knjige u kojemu autor daje povijesni pregled događaja koji su doveli do iseljavanja talijanskoga stanovništva, počevši od uloge Italije u Prvom svjetskom ratu. Naime, Italija je u Prvi svjetski rat ušla na strani Antante, i to tek nakon što je potpisan tajni Londonski ugovor u kojemu se Italiji priznaje pravo na neke teritorije uključujući područja na istočnoj obali Jadrana na kojima je živjelo talijansko stanovništvo u većoj ili manjoj mjeri. Stoga u poglavlju „Italija u prvom svjetskom ratu“ (15-34) autor opisuje društvena i politička previranja u Italiji prije ulaska u rat, sukobe između zagovaratelja i protivnika rata te diplomatske odnose između Italije i drugih sila. Nadalje se autor posvećuje tzv. jadranskom pitanju, upoznavajući čitatelje s događajima koji su doveli do osnivanja Kraljevine SHS kao novoga političkog čimbenika na jadranskoj obali te opisuje promjene granica koje su se dogodile nakon završetka rata. Prateći protok vremena, autor donosi kratak pregled razdoblja fašizma na prostorima koji su pripali Italiji Rapalskim ugovorom. Na kraju poglavlja zaključuje kako bi „svako razumijevanje ukupnog poslijeratnog povijesnog procesa na istočnoj obali Jadrana bilo nepotpuno, ako ne i sasvim pogrešno, bez uzimanja u obzir ljudskih i materijalnih žrtava koje je za sobom ostavila talijanska fašistička vladavina“.

U poglavlju „Italija u Drugom svjetskom ratu“ (35-45) autor ukratko, kroz odnos Italije s NDH, pojašnjava politiku koju je Italija vodila na istočnojadranskim prostorima za vrijeme Drugoga svjetskoga rata. No, ono što je važno za temu ovoga djela događalo se krajem rata. Italija se tada našla, za razliku od Prvoga svjetskoga rata, na strani poraženih zemalja, odnosno onih odgovornih za izbijanje rata, pa se autor posvećuje kratkom izlaganju poslijeratnih diplomatskih aktivnosti u kojima je Italija izgubila gotovo sav teritorij koji je zauzela nakon Prvoga svjetskoga rata. Te su se pro-

mjene prelomile preko leđa talijanskoga stanovništva koje je ostalo izvan teritorija Italije.

„Iseljavanje esula s istočne obale Jadrana“ (46-72) naziv je posljednjega poglavlja prvoga dijela knjige u kojemu autor završava s povijesnim pregledom iseljavanja talijanskoga stanovništva iz Istre, Rijeke i Dalmacije. Kroz ovo se poglavlje autor suočava s brojnim problemima koji se otvaraju svakome tko se odlučuje pozabaviti ezulskim pitanjem. Prvo se nameće problem procjene broja stanovnika koji su otišli, a koji je dodatno otežan time što se manipulacija brojkama prečesto koristi(la) u političko-ideološkim prepucavanjima. Jednako tako, razlike postoje i u tumačenjima uzroka iseljavanja talijanskoga stanovništva u poraću. Stoga je autor izložio sva ta različita viđenja određenih problema te time čitatelju dao na uvid kako određeni povijesni događaji mogu biti različito interpretirani. Sljedeća točka prijepora kojom se autor pozabavio jesu *fojbe*, odnosno žrtve *fojbi*. Ta dijalektalna riječ, koja označava kraške jame u Istri, postala je u kolektivnoj memoriji *ezula*, kako autor objašnjava, simbol za partizanske zločine nad talijanskim stanovništvom. Pod tim se terminom, uglavnom, podrazumijevaju sve talijanske žrtve u nekadašnjim istočnim talijanskim provincijama, a ne samo one čija su tijela doista bacana u jame. Procjene broja žrtava *fojbi* također variraju od autora do autora, a ponekad su u te procjene uvršteni i ljudi koji su stradali na načine koji se ne mogu pripisati zločinu partizana, što dodatno komplicira objektivno sagledavanje toga problema. Na kraju povijesnoga pregleda autor se posvetio prilikama u Zadru, koji je bio žestoko bombardiran tijekom Drugoga svjetskoga rata, a što je, uz poratne obračune nove vlasti s političkim neprijateljima, dodatno pospješilo iseljavanje talijanskoga stanovništva. U kontekstu proučavanja prošlosti spominje kako je nova vlast uništavala arhivsku građu u poratnim vremenima, što otežava „ozbiljniju stručnu i znanstvenu valorizaciju novije povijesti“. Naglašava i kako se još uvijek u Hrvatskoj nije dovoljno učinilo na rasvjetljavanju i suočavanju s događajima iz toga razdoblja.

U središnjem dijelu knjige, „Pitanje esula i optanata u međunarodnim ugovorima između Italije i bivše Jugoslavije“ (72-91), autor predstavlja glavne sporazume koje su te dvije države potpisale, a kojima su regulirale međusobne odnose, granice i druga otvorena pitanja, stavljajući naglasak na one dijelove ugovora koji su rješavali ezulsku problematiku. Prvi je ugovor Ugovor o miru s Italijom (1947.), koji su potpisale savezničke snage, a on je

sam rezultat Pariške mirovne konferencije. Slijedi Londonski memorandum iz 1954., nakon kojega je uspostavljena civilna vlast na teritoriju Slobodnoga Teritorija Trsta (STT). Najviše pozornosti autor pridaje Osimskom sporazumu, potpisanom 1975., jer su njime konačno potvrđene granice koje su bile utvrđene prijašnjim sporazumima, a njegovo je potpisivanje uznemirilo talijansku političku scenu. Rimskim je sporazumom iz 1983. definiran model isplate obeštećenja za imovinu koju su u Zoni B STT-a napustili talijanski vlasnici i koje se Jugoslavija obvezala isplatiti Italiji.

„Esuli kao otvoreno pitanje u odnosima Republike Hrvatske i Talijanske Republike“ (93-155) naziv je trećega dijela knjige. Republika Hrvatska sukcesijom je naslijedila obveze iz talijansko-jugoslavenskih sporazuma. U novim će političkim okolnostima zahtjevi za redefiniranje tih sporazuma u pogledu obeštećenja ezula postati otvorena pitanja između Italije i Hrvatske. Na početku poglavlja „Esuli u fokusu talijanske politike i javnosti“ (96-113) Selimović nas upoznaje s glavnim ezulskim organizacijama okupljenima u krovnoj organizaciji Savez udruga istarskih, riječkih i dalmatinskih ezula (*Federazione delle associazioni degli esuli istriani, fiumani e dalmati*) i ukratko opisuje njihove aktivnosti i interese u talijanskome društvu. Nešto više prostora posvećuje talijanskoj stranci desnice, Alleanzi nazionale, koja je često u svojem programu isticala i pokazivala senzibilitet prema problemima ezula i čiji su članovi često oštro nastupali u pogledu revidiranja prijašnjih sporazuma. U potpoglavlju „Esulski zakoni“ autor nabraja i ukratko objašnjava sve zakone donesene u talijanskom parlamentu koji se tiču prava ezula i njihovih organizacija: od zakona koji reguliraju isplate obeštećenja do zakona kojim je ustanovljen dan sjećanja na iseljavanje Talijana.

U poglavlju „Refleksije esulskog pitanja na hrvatsko-talijanske odnose (2001. – 2011.)“ (114-155) autor razmatra sve događaje koji su utjecali na odnose između Hrvatske i Italije u razdoblju u kojemu je Hrvatska bila u pregovorima za ulazak u Europsku uniju, što je dovelo do toga da se problematika ezula povezala s podrškom Italije Hrvatskoj na putu u EU. Prvi ozbiljniji nesporazum koji autor opisuje jest dodjeljivanje visokoga državnoga odličja posljednjoj talijanskoj gradskoj upravi Zadra iz 1943. zbog suočavanja s posljedicama razaranja koja je taj grad pretrpio u Drugom svjetskom ratu. Ta je odluka izazvala reakciju hrvatske diplomacije koja je odgodila potpisivanje Sporazuma o suradnji i partnerstvu između Hrvatske i Italije. Autor „slučaj Zadar“ označava kao prijelomnu točku u pogoršavanju

hrvatsko-talijanskih diplomatskih odnosa. I učinak mješovitoga povjerenstva za imovinu ezula, koje je počelo s radom 2002., a koje je trebalo pronaći način da se talijanske državljanke uključi u procese denacionalizacije, usprkos velikim obećanjima na početku, autor ocjenjuje skromnim.

Ratifikacija Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između RH i EU u talijanskom parlamentu nije prošla lagano. Neki su od pripadnika talijanske desnice u Europskom parlamentu pokušali dići problem ezula na europsku razinu. Autor opisuje kako su se odvijali ti događaji, koji su također imali za posljedicu pogoršanje diplomatskih odnosa između Italije i Hrvatske. Pitanje obeštećenja, gdje se Hrvatska držala odredbi iz Rimskoga sporazuma i tražila da joj Italija dostavi račun za isplatu ostatka duga, dok je Italija zahtijevala modifikaciju toga sporazuma i mogućnost naturalne restitucije tamo gdje je to moguće, nije riješeno. Autor je tako, sagledavši razdoblje dviju hrvatskih vlada koje su se izmijenile od 2000. do 2007., ustanovio kako, usprkos najavljenim promjenama, nije došlo do stvarnoga napretka. Osim toga, iznio je pregled čitavoga niza istupa raznih političara i ezulskih predstavnika o toj temi. Ipak, u narednom razdoblju autor vidi poboljšanje i napredak u odnosima dviju država, i to poglavito zbog promjene zakona kojim je omogućeno stranim državljanima pravo na povrat i obeštećenje oduzete imovine te susreta dvaju predsjednika u Puli u rujnu 2011., koji je pozitivno popraćen u medijima i javnosti obaju država. Zajednička izjava predsjednika Josipovića i Napolitana nalazi se u prilogima na kraju knjige, gdje se nalaze još i razni zemljovid, preslike dokumenata i plakata te isječci iz tiska. Osim priloga, knjiga sadrži opširan popis literature, imensko kazalo i kratku bilješku o autoru.

Svjedoci smo u današnjem društvu kako događaji iz prošlosti utječu na oblikovanje sadašnjosti, da političari rado grabe u prošlost i posežu za onime što im odgovara za ostvarivanje vlastitih ciljeva. Problematika ezula jedna je od tema koje se ponekad koriste u političkim diskursima te je često bila predmet ostrašćenih političko-ideoloških rasprava, kako u diplomatskim odnosima Italije i njezinih istočnih susjeda, tako i unutar talijanskoga društva. Upravo su zato knjige poput ove, u kojoj se može čuti glas svih zainteresiranih strana, vrlo važne pri pokušaju ostvarivanja dijaloga, a kojega nema bez razumijevanja drugoga.